VÁLOGATÁS
PALÁGYI MENYHÉRT ÍRÁSAIBÓL

Észlelés és fantázia

Szerkesztette

BOGDANOV EDIT – SZÉKELY LÁSZLÓ

ergo

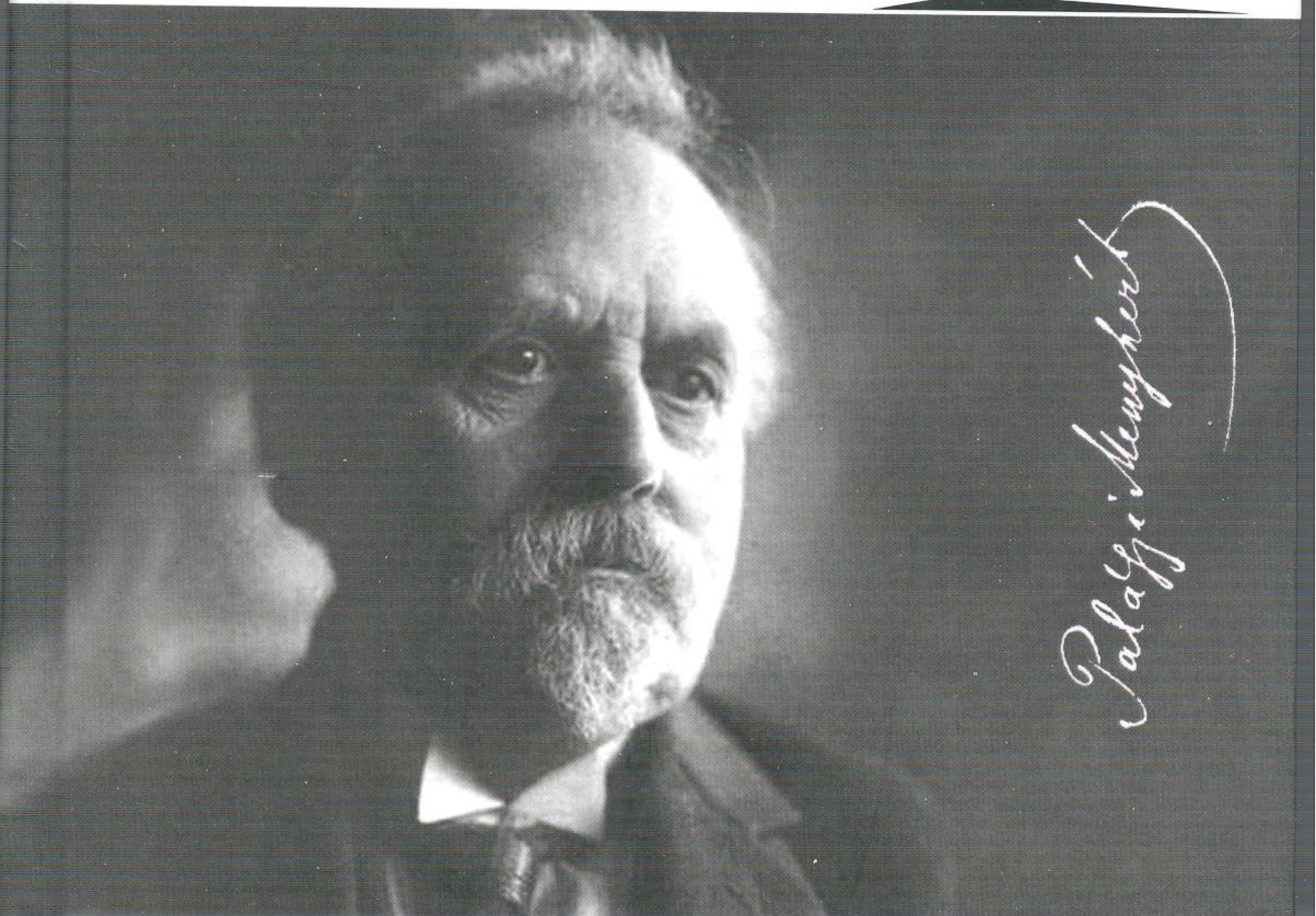

Észlelés és fantázia

Válogatás Palágyi Menyhért írásaiból

Szerkesztette
BOGDANOV EDIT – SZÉKELY LÁSZLÓ

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó
Budapest

A kötet *A magyar filozófiatörténet narratívái (1792–1947)* című, K104643 számú OTKA-kutatás keretében készült.

OTKA

Szerkesztés

• Bogdanov Edit
MTA BTK Filozófiai Intézet
A magyar filozófiatörténet narratívái kutatócsoport

• Székely László
MTA BTK Filozófiai Intézet

Szerkesztők © Bogdanov Edit, Székely László, 2017
Fordítók © Bogdanov Edit, Székely László, Teller Katalin, Saád József, 2017

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

A kiadó könyvei nagy kedvezménnyel az interneten is megrendelhetők.
www.gondolatkiado.hu
facebook.com/gondolat

A kiadásért felel Bácskai István
Szöveggondozó Gál Mihály
A mutatót készítette Szebedy Boróka
A borítón Palágyi Menyhért, 1924. (Schiller-Nationalmuseum Deutsches Literaturarchiv engedélyével, D20060905-12 Palagyi, Melchior)
A kötetet tervezte Lipót Éva

ISBN 978 963 693 794 2
ISSN 2498-8758

TARTALOM

Miért érdemes ma Palágyi Menyhértet olvasni?

JUHÁSZ GYULA
Palágyi Menyhért 13

SZÉKELY LÁSZLÓ
Palágyi Menyhért a gondolkodás történetében és jelenében 15

BOGDANOV EDIT
Fantázia és vitalitás
Palágyi Menyhért fantáziaelmélete 47

I. Palágyi Menyhért filozófiai antropológiája, észlelés- és fantáziaelmélete

Előszó a *Természetfilozófiai előadások a tudat és az élet alapproblémáiról* című műhöz 73
Az ébrenlétről 79
Részletek *Az ismerettan alapvetése* című monográfiából 88
A) Jel, megismerés, gondolkodás: a szkepticizmus két fajtájáról és a „halk" gondolkodásról 88
B) Észlelőképességünk véges. A tudat föltétele, hogy képesek legyünk emlékezés révén elszakadni környezetünk „itt" és „most" valóságától 93
C) Nyelvünk tudatunk – „eszmélkedésünk" – véges voltából fakad 95
D) Megismerés és életfolyamat: az ismerettan és az élettan kapcsolata 96
Érzet és valóság 99
Bevezetés a *Természetfilozófiai előadások a tudat és az élet alapproblémáiról* című műhöz 113

A vitalizmus megalapozása 131
A tudat diszkontinuitása 136
A fantázia elmélete 141
A szimbolikus fantáziáról 171
A) Az állatok és az ember közötti rokonság és különbség 171
B) Kizárólag az ember sajátja; lehetővé teszi a diszkurzív gondolkodást és a műalkotás létrejöttét 172
Tér és idő 174

II. A tér és az idő új elmélete és a „világmechanika"

A tér és az idő új elmélete 195
Lénárd és Einstein 231
Kopernikusz és a relativitás elmélete 238

III. Válogatás Palágyi Menyhért művészetelméleti és irodalomtudományi írásaiból

Vajda János és a magyar lyra 253
Komjáthy Jenő emlékezete 264
Magány. Reviczky Gyula költeményeiről 277
Részletek Palágyi Menyhért *Petőfi* című művéből 285
Részletek Palágyi Menyhért *Székely Bertalan és a festészet aesthetikája* című művéből 307

IV. Palágyi társadalomelméleti és tudománypolitikai írásaiból

Az Akadémia és az önálló magyar tudományosság 327
A nemzeti gondolat philosophiája 335
Marx és tanítása 352
A) „A mystikus megváltó forradalom" párizsi ideája 353
B) A nemzetek tudományos versengése, a magyar tudomány és a „socialismus" 356
C) A francia forradalom kettős jellegéről 356
D) Marx mint a francia forradalom örököse és az „osztálygyűlölet" apostola 359
E) Marx mint a „Forradalom Tantalusa" 364

F) A babeuvizmus mint a marxizmus meghatározó forrása
és az 1848 előtti Párizs mint Marx forradalmi tanainak bölcsője 365
G) A termelőeszközök kollektív tulajdona
akadályozza az innovációt 372
H) Zárszó. Marx elméletének kritikájára az „igazi socializmus" felé
vezető út egyengetése érdekében van szükség, mely nem más,
mint a nemzeten belüli alkotó együttműködés az „emberiség ügyé"-
nek szolgálatában 373
Ferdinand Lassalle-ról 374
A természettudomány dicsősége és romlása 379
Az európai civilizáció válsága 386

Függelék

Palágyi Menyhért pályafutása 397
Palágyi Menyhért írásainak áttekintő bibliográfiája 403
Névmutató 417

A szimbolikus fantáziáról

(Naturphilosophische Vorlesungen über die Grundprobleme des Bewusstseins und des Lebens.)
Charlottenburg: Otto Gühntner, 1907/1908, 212–216. o.*

A) Az állatok és az ember közötti rokonság és különbség

Bár bizonyos mértékig vitálisan képesek vagyunk uralni vérkeringésünket, amennyiben légzésünket megállíthatjuk, és átmenetileg akaratlagosan szabályozhatjuk (pontosabban: szabálytalan működésre késztethetjük), ez a gyenge és közvetett befolyás, amelyet ily módon gyakorolunk rá, nem állítható egyáltalában párhuzamba azzal a jelentős kontrollal, amellyel fantáziaéletünk fölött bírunk. Ugyanis a hangosan kimondott mondatainkat vagy a nem hallható „belső beszéd"-et kísérő szellemi tevékenységünk révén, illetve azon halovány fantazmáinknak segítségével, melyek hangos vagy halk belső beszédünkhöz kapcsolódnak, képesek vagyunk hol elsődlegesen környezetünk felé fordulni, hol elfordulni tőle, és magunkban elmerülni.

[...]

Azokat a fantazmákat, melyek a valóság észlelésére szolgálnak, *direkt* fantazmáknak nevezem. Azokat viszont, amelyek akaratunktól függetlenül fölmerülve figyelmünket környezetünktől akaratlanul elfordítják, *inverz*eknek. Végül azokat a halovány és csökevényes fantazmákat, amelyek külső és belső beszédünket kísérik, *sematikus* vagy *szimbolikus* fantazmákként jelölhetjük meg. Ezen utóbbiak igen jelentős szerepet játszanak gondolkodásunkban, mivel segítségük nélkül lehetetlen volna környezetünktől szándékosan elfordulni és gondolatainkban elmerülni, majd a környezethez újra szándékosan visszatérni, és elgondolkodni azon, ami előttünk történik és amivel mi magunk a gyakorlatban foglalatoskodunk.

Vitális tekintetben az állatokkal szembeni fölényünk ezeken az éppen most sematikusként vagy szimbolikusként leírt, külső és belső beszédünket kísérő halovány és csökevényes fantazmákon nyugszik. Ugyanis fantáziaéletünk alapzata megegyezik a magasabb rendű állatokéval. Náluk is megtalálható a fantáziának az a két körfolyamata, amelyet direktnek és inverznek neveztünk. Ugyan-

* *Naturphilosophische Vorlesungen über die Grundprobleme des Bewusstseins und des Lebens.* Lipcse: Johann Ambrosius Barth Kiadó, 1924, 213–217. o.

úgy rendelkeznek a külvilág szemléletével, mint mi, és az akaratlanul fölmerülő képzelmek segítségével ők is képesek visszaemlékezni valamire. A különbség a magasabb rendű állatok és az ember között csupán abban áll, hogy az emberek a szimbolikus fantazmák segítségével akaratlagosan is képesek elfordulni az őket körbevevő valóságtól, hogy azután mint mintegy rejtekhelyről, újra a valóság felé forduljanak. A Föld többi állatánál hiányzik ez a rejtekhely. Fantáziájuk a jelenvalóhoz köti őket. Igaz, erős inverz fantáziaélettel rendelkeznek, mely az emberivel nyugodtan összemérhető, ám ez az inverz fantázia csak nem kívánt módon, akaratlanul áll rendelkezésükre, nem nyújt számukra rejtekhelyet, ahová szándékosan visszavonulva olyan gondolatmenetre volnának képesek, melynek semmi köze sincs a valóságos környezethez.

És éppen ez az, ami kiindulópontot nyújt az állat és az ember közötti összehasonlító lélektan számára. Elsőként az emberi és az állati intellektus vitális alapjait kell vizsgálni, és ennek során fantáziaéletük különbségeit kell pontosan megállapítani. Az olyan ma elcsépelt frázisok, mint hogy az állati és az emberi értelem között csak fokozati különbség van, teljességgel értéktelenek, mivel a kérdés éppen az, hogy mit értünk „fokozat"-on. De az olyan figyelmeztetések sem visznek semmivel sem közelebb az állati és az emberi értelem közötti különbség megértéséhez, mint hogy nem szabad szellemileg túlértékelnünk magunkat, és az állatokat sem szabad leértékelnünk. Azok esetében, akik e problémát komolyan vizsgálják, föl kell tételezni azt az elkerülhetetlen igazság iránti elkötelezettséget, amely általában minden tudományos probléma szakszerű vizsgálatához megkövetelendő. Mivel szellemi tevékenységünk alapját mindenhol a vitális fantáziafolyamatok képezik, az állati értelem vizsgálatának ezeknek pontos kutatásán kell alapulnia.

Fordította: Székely László

B) Kizárólag az ember sajátja; lehetővé teszi a diszkurzív gondolkodást és a műalkotás létrejöttét

A fantáziafunkciók három fajtája közül a szimbolikus vagy magasabb fantáziát, amely kizárólag az ember sajátja, és amely vitális alapját képezi úgy az ember logikus-megismerő, mint etikus-gyakorlati és esztétikus-művészi beállítódásának, csak az ember szellemi tevékenységének vizsgálatánál tárgyalhatjuk pontosabban. Itt minket csupán a tisztán állati fantáziafunkció érdekel, amely a direkt és inverz fantázia két körfolyamatából áll. [216] Az előbbi leglényegesebb alapvonásait már tárgyaltuk, így már csak az inverz fantáziafolyamatra vonatkozóan kell néhány kiegészítő megjegyzést tennünk.

Az inverz fantazma figyelmünket a direkt fantazmákról eltereli, és ezáltal árulja el a direkttel ellentétes természetét. Az inverz fantazma lényege szerint nem más, mint álomfantazma. Tehát az az állapot, amit ébrenlétnek mondunk egyáltalán nem olyan abszolút, vagy tisztán éber állapot, amilyennek nemcsak az egyoldalúan gyakorlati átlagemberek, hanem a filozófusok is – úgy tűnik – tartják. Szükséges és – mégpedig vitális-fiziológiai értelemben – egyfajta hintázás a két állapot között, amelyek közül csak az egyik reprezentálja a tulajdonképpeni ébrenlétet. Abszolút lehetetlenség tartósan és szünet nélkül teljesen az érzetészlelés direkt fantazmáihoz igazodni, mivel az észlelet által egészen akaratlanul és az akarattal szemben is az ember a múltra emlékszik, és ezáltal intermittáló módon, pillanatokra az inverz fantazmák áramába kerül, hogy aztán természetesen újra direkt fantazmák, érzetek bilincseljék le. Mivel azonban a filozófusok az inverz fantáziaéletet többnyire némileg mostohán kezelik, míg a halovány, szimbolikus fantazmák szerfelett túltengenek náluk, érthető, hogy ezeket a csökevényes, sematikus rajzolatokat felcserélik a múlt élményeinek álomszerűen eleven emlékezetképeivel, ahogy a költők és művészek számára ez nagyon ismerős. Hume valóban a fogalmi gondolkodásunkat kísérő csökevényes szimbolikus fantáziát tartotta az egyedülinek, és azonfelül összecserélte az ember szellemi gondolkodó tevékenységével. Sőt, még egy olyan lírai és művészien tehetséges filozófus, mint Schopenhauer sem tesz különbséget a múlt nagy érzelmi megrázkódtatásokhoz kötődő, akaratlanul felmerülő képei, valamint azok az alig észrevehető sematikus fantazmák között, amelyek a közömbös gondolkodást kísérik vagy ez utóbbi által művileg megjelenni kényszerülnek. (…)

[217] Egészen másféle fantázia az, amit egy érzelmi mozgás kelt, mint az, ami ilyen tünékeny serege a diszkurzív gondolkodást lehetővé tévő szimbolikus, illetve sematikus fantazmáknak. Minden poéta és művész jól tudja ezt, és ennélfogva időnként hajlamos a szimbolikus fantáziát nagyon is alábecsülni, holott a szimbolikus fantáziának az inverz fantáziát is járszalagon kell vezetnie ahhoz, hogy egy műalkotás létrejöhessen. Mindenesetre a filozófusnak, aki az inverz fantázia problémájával foglalkozik, az elhivatott költőktől és művészektől kell tanulnia. Az igazi esztétától szintén megköveteljük, hogy éles különbséget tudjon tenni a szimbolikus művészi képzelet és a között az álomszerűen hatalmas képzelet között, amelyek együttesen a műalkotás létrehozását teszik lehetővé. Egyébként ez az ismeretelméletészektől is elvárható lenne, mert egész megismerőtevékenységünk meg nem értett marad, ha annak vitális alapját, a fantáziát, nem pontosan kutatjuk ki.

Fordította: Bogdanov Edit

ergo

„Palágyi Menyhért *nemzeti volt,* mélyen és igazán nemzeti akkor, amikor ezek a mai handabandázók még meg se voltak vagy javában úsztak a mindenkori árral és amikor a hivatalos tudomány vaskalapos egyetemi kizárólagosai mellőzéssel és üldözéssel, hallgatással és lenézéssel jutalmazták azt a magyar gondolkozót, akit néhány esztendő múlva a nagy német tudomány első emberei üdvözöltek mint a modern ismeretelméleti és logikai alapvetés mesterét, akitől egyik bírálója Kant tekintélyét kezdte félteni. Mert Palágyi Menyhért külön tragédiája volt, hogy filozófus akart lenni ebben a szerencsétlen országban, ahol csak politikával lehet érvényesülni és ahol politikát csinálnak mindenből a világon, még az egyetemi tanárságból és a filozófiából is." (Juhász Gyula, 1924)

A költő által így méltatott filozófus számos, a mai tudományos kutatások perspektívájából is inspiráló és előremutató elmélete közül egyik legeredetibbként emelkedik ki fantáziatana, ezen belül különösen a *virtuális mozgás* és a *vak látás* koncepciója, továbbá észleléselmélete és tudattana. Szintúgy eredetiek és filozófiailag termékenyek nyelvfilozófiai gondolatai és a téridőről alkotott fenomenológiai elmélete. A nemzetről, a szociális igazságosságról, valamint az európai identitásról szóló társadalomfilozófiai eszmefuttatásai pedig nem csupán teoretikus szempontból figyelemre méltók, hanem Európa mai problémáira tekintve is aktuálisak.

Kötetünk válogatást nyújt a száz év múltán ma Magyarországon még mindig nem eléggé ismert Palágyi Menyhért magyar és német nyelvű írásaiból: filozófiájából, esztétikájából, irodalomkritikájából és társadalomfilozófiájából.

4000 Ft

ISBN 978 963 693 794 2

9 789636 937942

Gondolat Kiadó

MTA BTK Filozófiai Intézet